

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ ІМПЛІКАЦІЇ КАТЕГОРІЙ САКРАЛЬНОГО ТА ПРОФАННОГО

У статті розглянуто категорії сакрального та профанного, виходячи з можливості їх застосування у літературознавчих дослідженнях, зокрема у жанровому аспекті. При тому основним пунктом віднесення є відповідність чи невідповідність літературного явища системі офіційно прийнятих норм конкретної доби.

Метою цих міркувань є, передусім, спроба дати відповідь на питання: наскільки доцільно запроваджувати до літературознавчих студій релігійну пару категорій: *sacrum* та *profanum* і що нового для розуміння літературних явищ може запропонувати ця призма розгляду?

Говорячи про поняття сакрального (*sacrum*) та профанного (*profanum*), ми передусім ґрунтуємось на опрацюваннях та висновках О. Клековкіна [1], А. Домбрувки [2]. Хоча перша праця має театрознавчий характер, а друга — культурологічний, але пропозиції авторів цікаві та універсальні за своєю суттю, аби скористатися ними і в суто літературознавчому дослідженні.

Слово "сакральний" функціонує у різних сферах людського життя, розширивши своє значення поза межі спеціального його розуміння як такого в галузі релігійного культу. Натомість поняття профанного асоціюється перш за все зі словом "профан" як "особа, не обізнана у якій-небудь галузі, некомпетентна особа; неук, невіглас". Зрідка згадується інше його значення — як "той, хто не мав права входити до храму" [3: 351]. Однак саме аспект посвяченості/непосвяченості є домінуючим моментом у смисловому полі цих категорій. І будь-яке порушення певних характеристик, умов та норм єдиної, офіційної істини переводить їх носія у сферу профанного (як несвідоме чи свідоме виключення себе), сферу невідповідності. Часто-густо носій цього "профанум" формує власну територію, де його "профанні" істини набувають статусу єдиних — сакральних, і залучає до свого світу інших (за їх (інших) згодою, або ж силоміць), виступаючи конструктором, дослідником, експериментатором, зрештою — режисером; іншим разом носій *profanum* змушений замикатися в собі, відчуваючи свою невідповідність або ж намагачись протидіяти офіційному/зовнішньому.

Опозиція *sacrum/profanum* у своїй універсальності дає можливість зіставлення різних територій (конкретно-особистісної та соціально обов'язкової) на різних площинах та у різних сферах людського існування. При тому основним критерієм виступатиме категорія відповідності/невідповідності, а основними характеристиками: *sacrum* — усталеність, обов'язковість, традиція, норма, незмінність, універсальність; *profanum* — мінливість, неусталеність, хисткість, необов'язковість, індивідуальність, опозиційність тощо. У всіх випадках, як тільки входимо на територію профанного, потрібно забути про безумовність правд, про єдність, одновимірність категорій, про однозначну серйозність сприйняття світу. Ми вступаємо у межі гри (чужої, своєї, загальної, одноосібної), де незнання правил не відмінює участі у ній, де, зрештою, і знання правил не завжди допомагає, оскільки може знайтися хейзінгівський "шпільбрехер" — хтось, хто ці правила зумисно порушує; потрапляємо у світ гротеску, іронії і сарказму, світ пародій, двійників та масок, карнавалів та маскарадів.

Надзвичайно цікава класифікація різних рівнів *sacrum* була запропонована Х. Беккером. Розуміючи під сакральністю "освячення відомого, опірність на новизну та опір перед нею" [2: 63] і визнаючи основними атрибутами небажання змін, сталість ритуальних правил гри, повторюваність [там само, 64], учений виділяє у явищах *sacrum* 8 рівнів (ступенів), що творять певну ієрархію, хоча, як коментує польський дослідник А. Домбрувка, "порядковність цих ступенів не буде, мабуть, завжди і всюди такою самою, оскільки вона є відбиттям актуальної та локальної шкали цінностей" [2: 66]. Найвищий ступінь займає категорія *sacrum* святого. У Беккера він традиційно стосується сфери релігії. Однак цілком закономірним буде теж перенесення цих термінів у інші сфери людського духу, зокрема, у сферу політичного, де на місце єдиного християнського Бога ставиться єдиний Вождь. О.Клековкін зауважує: "і антирадянські твори мистецтва, і "розстрільні" політичні статті у Кримінальному кодексі СРСР носили антисакральний, а не політичний, як це інколи тлумачилося, характер; держава притаманними їй засобами захищала свій *sacrum*" [1: 82].

Паралельно (і опозиційно) з поняттям сакрального функціонує поняття профанного. Спочатку — як антонім до "святе" — "світське". Поступово поняття профанного, профанації набуло іншого значення. Так, "Словник чужомовних слів в українській мові" подає таке значення: "профанація — зневажливе, нешанобливе ставлення до чого-небудь загальновизнаного, загально шанованого; неуцке перекручування, опоганення, опошлення чогось" [3: 351]. Клековкін, досліджуючи сакральне, пропонує таке тлумачення: "Слід, мабуть, говорити про світське, профанне як синонім опозиції до офіційного міфу, якщо вона [ця опозиція – Н.С.] навіть нечітко сформульована і не носить войовничого характеру" [1: 79].

Беккер у світлі тлумачення сакрального як незмінного профанне трактує як "поле діяльності сприйняття змін, або ж результати готовності їх проведення" [2: 67]. При цьому замість логічного *profanum*, учений воліє вживати термін "секуляризація" [там само]. Якщо у системі Беккера для сакрального відводилось 8 ступенів, то секуляризація виявляється у чотири різні способи. Цікаво, що карнавал тут співвідноситься із "секуляризацією зручності" (у Беккера — *comfortable*): "роблю те, що мені подобається <...>" [цит. за 2: 68]. Автор підкреслює ліквідацію усіх стримуючих факторів, дезорганізацію, пришвидшення суспільної зміни "через ігнорування традиційних обмежень та провокування нових рішень" [там само].

Говорячи про *sacrum*, маємо на увазі офіційну ідеологію (доби, країни, режиму), що знаходить своє вираження і в літературі у вигляді офіційно визнаних та прийнятих жанрів, тем, сюжетів.

Кожен *sacrum* (а якщо дотримуватися класифікації Беккера — кожен *sacrum* найвищого рівня) має свого "глашатая" у постаті "офіційного", "священного жанру", в рамках якого і через який відбувається проголошення істини. За О.Клековкіним, таким жанром (чи це *sacrum* політичне, чи релігійне, чи мистецьке) є містерія у найширшому значенні цього терміна, де основною функцією є проголошення, пропагування та утвердження офіційної ідеології. У цьому сенсі містеріями є і середньовічні релігійні власне містерії, і театральні експерименти модерної доби, і показові паради гітлерівського і сталінського тоталітаризму. У сфері чисто літературного (тобто відкидаючи історико-політичні імплікації) "містерійність" жанру визначається дотриманням "чистоти" вимог даного (зазвичай офіційно визнаного) жанру. Так, в епоху комуністичної тоталітарної системи, коли проголошувався єдиний метод — соціалістичний реалізм — "сакральним" можна було вважати, наприклад, виробничий роман з усіма його ознаками, що не раз підкреслювалося і дослідниками. "У руслі виробничої прози [prozy produkcyjnej] у колишньому СРСР <...> найповніше було реалізовано принципи соціалістичного реалізму як "творчого методу" і ширше — програму пролетарського мистецтва, яка мала замінити дореволюційну культуру і становити конкуренцію для сучасної, буржуазної культури Заходу", — говорить польська дослідниця В. Супа [4: 99-100]. Твори, що виходили поза межі встановленого *sacrum*, певним чином профанували його, оголошувалися "поза законом" і всіляко шельмувалися.

При тому варто зауважити, що експерименти із формою не обов'язково супроводжуються профанацією офіційних істин. Так, "<...> саме авангардистів <...> завжди мобілізуватиме держава на виконання своїх сакральних замовлень <...>" [1: 240].

Якщо сакральне знаходить своє відбиття у "містерійних" жанрах, то виразником профанних смислів можуть бути жанри "меніпейні". Користуючись цим поняттям, ми фактично вводимо в наші рефлексії бахтінський термін "меніпея", ставлячи його у контекст опозиції (не заперечення, а протилежності) *sacrum* / *profanum* як опозиції "містерія" / "меніпея". Звичайно, така опозиційна пара — певне спрощення складності її компонентів і може викликати багато заперечень, зрештою, як і пара *sacrum* / *profanum* у тому сенсі, яким ми оперуємо. Однак приваблює можливість вживання її як зручного засобу типологізації певних літературних явищ.

Говорячи про містерію як про виразника *sacrum* (саме у контексті середньовічного релігійного життя), А. Домбрувка протиставляє містерії (жанру серйозному) її комічне *alter ego* — фарс, причому *alter ego* пародійне. Але ця пародійність (як і загальна сміхова основа) не є запереченням *sacrum*. Ті самі істини, що їх проголошує містерія у тональності серйозного та чудесного (віра в чудо — невід'ємна частина культу), фарс подає *à l'envers*. Тут осмішуються, профануються не офіційні ідеологеми, а навпаки — невідповідність комічного героя їм. Таким чином, фарс — це лише зворотний бік містерії, а не її антагоніст. Тому і виникає потреба знайти той жанровий ряд, котрий би втілював істоту опозиції сакрального і профанного у літературі. Таким відповідником, на нашу думку, є меніпея.

Отож, короткий підсумок. Людина, перебуваючи у соціальних та історичних контекстах, водночас перебуває у контексті норм та правил своєї доби — того, що ми розуміємо під поняттям *sacrum*. Це сакральне охоплює всі сфери нашого життя і проявляється на різних рівнях із різним ступенем значимості. Явища літератури також існують у сфері сакрального, але існують двоюко: або в його річищі, або ж на протилежному його полюсі. У другому випадку ми говоримо про профанацію *sacrum*, тобто про сферу *profanum*. Як *sacrum*, так і *profanum* може виявлятися на ідейному рівні літературного твору і на його поетикальному рівні. При тому ці два способи профанації не обов'язково накладаються. Більше того, потрібно пам'ятати про те, що відношення *sacrum* і *profanum* — це щось складніше, ніж абсолютне взаємовиключення. Так, можна говорити про існування явищ профанації у сфері сакрального, коли ця профанація спрямовується на явища, які з позицій офіційної ідеології (релігійної чи політичної) не мають права на існування. Так само, як і про те, що кожне *profanum* — це інше *sacrum*, за висловом Клековкіна — "території, підпорядковані різним *sacrum*'ам" [1: 79]. З огляду на все вище сказане, вважаємо, що експлікація категорій *sacrum* та *profanum* у контексті літературознавчих досліджень, поряд із теорією карнавалізації, меніпеї та концепцією маскарадної культури, має значний інтерпретаційний потенціал.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Клековкін О. Сакральний театр: Генеза. Форми. Поетика. (Структурно-типологічне дослідження): Монографія. — К.: Київський державний інститут театального мистецтва ім. І.К.Карпена-Карого, 2002. — 272 с.
2. Dąbrowka A. Teatr i sacrum w Średniowieczu. Religia — cywilizacja — estetyka. — Wrocław, 2001. — 700 s.
3. Сліпушко О. Словник чужомовних слів в українській мові. — К.: Криниця, 2000. — 511 с.
4. Супа W. Proza produkcyjna jako kicz ideologiczny// Kicz, tandeta, jarmarczność w kulturze masowej XX wieku / Pod red. Lucyny Rożek. — Częstochowa: Wydawnictwo WSP, 2000. — S. 99-107.

Матеріал надійшов до редакції 16.03.2006 р.

Семащук Н.П. Литературоведческие импликации категории сакрального и профанного.

В статье рассматриваются категории сакрального и профанного с точки зрения возможности их использования в литературоведческих исследованиях, в особенности в их жанровом аспекте. При этом основным моментом соотношения является соответствие или несоответствие литературного явления системе официально принятых норм конкретной эпохи.

Semashchuk N.P. Literary implications of the "sacrum" and "profanum" categories.

The article investigates the "sacrum" and "profanum" categories in terms of their usage in literary studies and particularly, in terms of their genre aspect. The basic criterion is relevance or irrelevance of the literary phenomenon to the system of formally accepted norms of a particular epoch